

Néhány észrevétel a közelmúlt és napjaink magyar táj- és helynév használatáról, különös tekintettel Kárpátaljára és az Északnyugati-Kárpátok tájtagolására

Some comments on the use of Hungarian geographical names
and toponyms in the recent past and today,
with special regard to "Kárpátalja" and the regional subdivision
of the Northwestern Carpathians.

Prof. Em. Dr. HEVESI Attila

Miskolci Egyetem, Műszaki Föld- és Környezettudományi Kar,
Földrajz-Geoinformatika Intézet, H-3515 Miskolc, Egyetemváros,
ecoheves@uni-miskolc.hu, +36/46/565-111/23-12

Abstract

The inaccurate use of geographical names is becoming more and more common, not only in the mass media, but also within the earth sciences. I will describe this phenomenon using 3 geographical toponyms – Kárpátalja, Northwestern-Kárpátok and Norther-Mittel mounts - as examples of the inaccurate use.

Keywords: geographic regions, delineation of geographic regions, toponyms, Carpathians-basin

Kulcsszavak: tájnévadás, tájtagolás, Kárpátalja, Északnyugati-Kárpátok, Északi(?)-középhegység

Helyneveink eredetének és korának alapos összefoglalását főleg a XX-XXI. századi Szerzőinknek köszönhetjük [1, 2, 3, 4]. Kiss Lajos többször kiadott két kötetes munkája e tekintetben az egész Földet áttekinti [5].

1. ábra

A történelmi Magyar-és Horvátország tizenöt tája, lépték nélkül jelent meg [11]

Közép-Európában, különösen a Kárpát-medencében a két világháború nemcsak számos települést, hanem más földrajzi nevet is „átkeresztelt”, sok, évszázados tájnevünk területileg megcsontult, szinte értelmét veszítette. Hasonló események a történelem során „gyakran” előfordultak és előfordulhatnak. Elég „Dunántúl” tájnevünket említeni, amely csak Buda törökfoglalása (1541) s utána a királyi székhely Pozsonyba kényszer-költözése lett onnan nézve Dunán túl. „Megszokott” nevét Buda, Óbuda és Pest egyesülése (1873) után nehéz lett volna helyesebbé módosítani.

A „történelmi” Magyarország és szűkebb szomszédságának első korszerű, alapos természetföldrajzi áttekintése HUNFALVY JÁNOS-tól való. Valóságos egységében már csak id. LÓCZY LAJOS és munkatársai „láthatták” [6, 7, 8, 9, 10].

A két világháború között CHOLNOKY JENŐ (1870-1950), PRINZ GYULA (1882-1973), FODOR FERENC (1882-1962) és KÁDÁR LÁSZLÓ (1908-1989) jeles munkáikban még megpróbálták a „történelmi” ország kárpáti és kárpát-medencei tájait összefüggéseikben, egységükben bemutatni.

Legfigyelemreméltóbb közülük PRINZ GYULA „Magyarország tájrajza” (1937), „A magyar tájak rendszeres szemlélete” c. fejezete (263-341 o.) [11], amelyben hazai tájnévadásunk számos kérdését fölveti, s megkísérli az azonos tájra, tájegységre vonatkozó különböző nevek közül – alapos „körüljárás” után – a legmegfelelőbbeket kiválasztani. Térségünket 15 tájra tagolja (1. ábra). Hasonlóan érdekes és számos tájnévvel kapcsolatos kérdést is megtárgyal Kádár László [12], amelyet alapos nagyon részletes térképpel zár le (2. ábra).

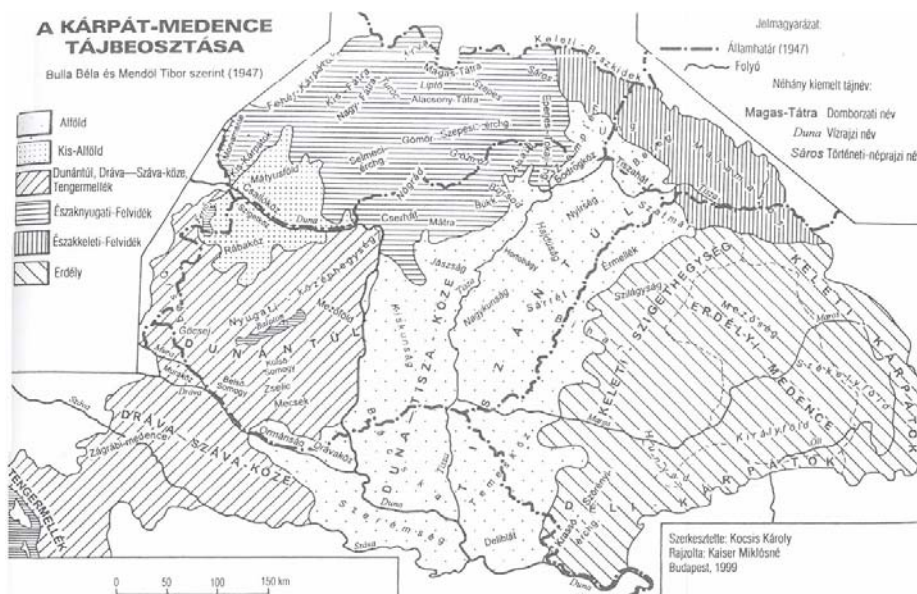

2. ábra
Magyarország tájai (1941)

A II. világháború után a „történelmi” Magyarország egészét már csak BULLA BÉLA (1906-1962) és MENDŐL TIBOR (1905-1966) kísérel meg áttekinteni [13]. Mellékelt térképük (3. ábra) jól tükrözi a Szerzők kétfelől kötődését: természet-, ill. társadalomföldrajz. Térképükön a Dunántúli-középhegység Nyugati-Középhegység néven szerepel, és bele tartozik a Visegrádi-hegység is! És nincs rajta „Északi-középhegység”, mert úgy vélhető, az csak a párizsi békek aláírása után lett kényszer elnevezés, hiszen e név KÁDÁR L. [12] térképén sem szerepel (2. ábra).

Az ország- és tájhatárok, főleg az utóbbiak, békében is változhatnak. Ennek egyik oka a szakmai elfogultság. A Visegrádi-hegységet, amely *Magyarország nemzeti atlaszában* [14] még a Dunántúli-középhegység része, következő nemzeti atlaszunk [15], a Börzsönnyel szinte azonos közetfölépítésére alapozva az Észak-Magyarországi középhegységhez csatolta (86-87.o.). Noha a Visegrádi-hegység földrajzi helyét a Duna és az Ipoly már évtizedekkel ezelőtt eldöntötte! S a Duna „döntött” abban is, hogy a Nyugati-Cserhát a Budai-hegységhez és a Pilishez hasonló közetfölépítésű és szerkezetű rögei (Naszály, Csövári-, Romhányi-rög, Nézsza) sem tartoznak a Dunántúli-középhegységhez. (Ez utóbbi atlaszunk, amelyben az Északi-középhegység már pontosabban Észak-magyarországi-középhegységként szerepel, az Eperjes-Tokaji hegység „nálunk” maradt részét még mindig Zempléni-hegységnek nevezi. „Dunántúl” és „Dunántúli”-középhegység tájnevünk másként is sántít. A Mecsek és Villányi-hegység (680 ill. 442 m) nem tartozik a Dunántúli-középhegységhez, noha mindkettő a Dunán túl van.

A közelmúlt „említésre méltó” a Zágráb-Zemplén-vonal nevének „Középmagyarországi-vonal”-lá változtatása 2014 után. Ha maradék országunk mértani központját meghatározzuk, azon keresztül számtalan „Középmagyarországi vonalat lehet meghúzni. De merről merre?

3. ábra

A Kárpát-medence tájtagolása [13] alapján

A fönnírtak csak bevezetőül szolgálnak a napjainkban sajnos mind gyakrabban és elszomorítóbban hallható „Kárpátalja” névhez. Mint földrajzi fogalom a XIX. században jelenik meg [16]. Körülhatártalanul. 1849 előtt Szepes vármegye egyik járása viselte e nevet, „Kárpát allay járás” amely későbbi az ólublói, késmárki és a szepesszombati járást foglalta magába ([5], 693. o). 1918 vége felé, az Osztrák-Magyar Monarchia fölbomlásakor az „első magyar köztársaság” idején zömmel ruszinok lakta hegyvidéki részének területi önrendelkezést (autonómiát) tervezett adni – Ruszka Krajna ≈ Ruszin végvidék –, ám ennek 1918 decemberi kihirdetése után – 1919 januárjában megindult a cseh-szlovák, majd román hadsereg bevonulása a térségbe [16]. A trianoni békeszerződés az egész vidéket – magyarostul, ruszinostul – Csehszlovákiának ítélte... „Hivatalos” neve „Podkarpatská Rus” (≈ „Kárpátaljai Oroszország”) lett. A hazai köznyelvben pedig „Rusinszko”, az 1930-as évektől „Kárpátalja [5]. Ez látszik Kádár L. [12] „Magyarország tájai” c. térképén is (4. ábra, III.).

4. ábra

Kárpátalja Kádár László Magyarország tájai c. térképén (részlet) [12]

Mindezek után megkísérlem pontosítani, hogy mit értsünk ma „Kárpátalja”-n. Természetföldrajzilag az Északkeleti-Kárpátok vonulatainak K,DK-i előterét összefoglaló tájnév. Az Északkeleti-Kárpátok két nagyobb és több kisebb vonulatának – Keleti Beszkidek, Máramarosi-havasok, ill. Róna-, Borzsa-, Kraszna-havas, Fagyalos, Szinyák, Nagyszőlősi-hg, – amelyek hegyláb felszínei K, DK felé, a Beregi- és Szatmári-síkra ereszkednek, elérni azonban csak a Szinyák, a Borló és a Nagyszőlősi-hegységei érik el. [17]. A hegyvonulatokat és a síkokat az Ung, Latorca, Borzsa, Nagy-ág, Talabor és a Tisza völgye köti össze.

Az ún. első bécsi döntés – 1938. XI. 2. – Kárpátalja magyar többségű síksági vidékeit ítélte vissza Magyarországnak (11 927 km², 173 233 fő, valamivel több, mint a fele magyar) (5. ábra, [16]).

5. ábra

„Az első bécsi döntéssel visszacsatolt területek” északkelet-felvidéki része [16] alapján

1939. márciusa derekán a magyar hadsereg meg a „rongyosok”, az „időjelzők” és „térkép helyreállítók” elfoglalták „Kárpátalja” Csehszlovákiának meghagyott, ruszin többségű részét, újra élesztve a lengyel-magyar történeti határt [15]. Az így kiegészült térség közigazgatási egységeit az alábbi térkép szemlélteti (6. ábra). 1944 után a párizsi békék Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, majd az unió szétesése (1991. XII.) óta Ukrajnához tartozik; annak Kárpátöntúli területe (megyéje) = Zakarpatszka oblaszty ≈ Kárpátukrajna, azaz nem táj, hanem közigazgatási megnevezés.

6. ábra

„A visszacsatolt Kárpátalja közigazgatási térképe (1939-1944) [16] alapján

Tudjuk, hogy bárhol Földünkön nehéz és bonyolult a tájak körül határolása, részekre tagolása, és azok névadása. Csak visszatérve Kárpátaljára, idézek néhány mondatot KÁDÁR LÁSZLÓ 1941-es írásából:

„Vegyük egy kissé közelebről vizsgálat alá Kárpátalja tájnevét és tartalmát! Voltaképen a Cseh-szlavák Köztársasági egységét jelezte és Podkarpatska Rus-nak volt a megfelelő magyar kifejezése, ha nem, mondhatjuk is azt, hogy fordítása.” „[...] Kárpátalja magában foglalta a cseh impérium ideje alatt az ország egész keleti részét a Kárpátokkal és az előtte elterülő síksággal, a hegyek ruszin lakosságával és az alföld magyar népességével együtt” (20. o.). Majd a 21. oldalon: „[...] Bizonyos joga csak az Északnyugati és az Északkeleti Felvidék megkülönböztetésének volt mindaddig, amíg Kárpátaljának saját tájneve nem volt” [12].

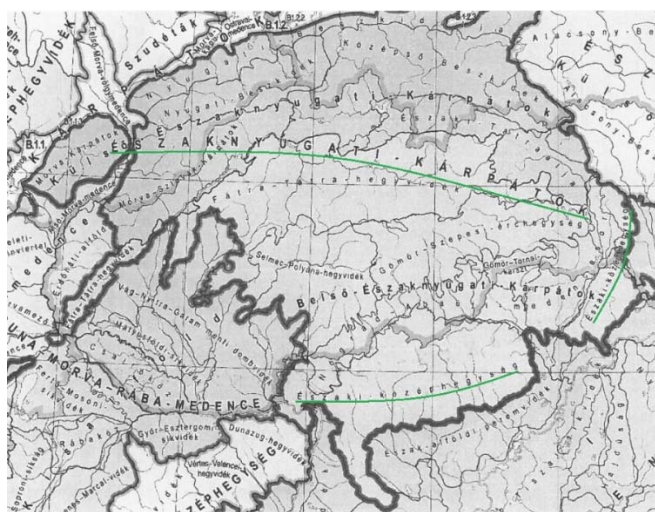
7. ábra

Magyarország nagytájai 1:640000; „középiskolai földrajzi atlasz [19]

E tájtagolás és tájnévadás tehát napjainkban is nehéz és csak részben megoldott feladat. Nézzük például legújabb nemzeti atlaszunk I. „természeti környezet” c. kötete 2018 [18]. „A Kárpát-Pannon-térség természeti tájainak rendszertani felosztása” c. térképén (122-123.o.) először az Északnyugati-Kárpátok Ny-ÉNy-i előterének tájtagolását. Mi indokolja a Nyugati-Weinviertel, a Dyje-Svratka-, a Felső-Morva-völgymedence, a Morva-kapu és az Ostravai-medence „Északnyugati-Elő-Kárpátok” néven történő összefoglalását (122. o.). Ahogy az is furcsa, hogy a Mecsek (680 m) és a Villányi-hegység (442 m) a Dunántúli dombvidék része (122.o.)? A 2015-ös kiadású „középiskolai Földrajzi atlasz” e térséget „Dunántúli-domb- és hegyvidéknek” nevezi (11.o.), (7. ábra) [19]!

Megismétlem: a tájtagolás és tájnévadás mindig bonyolult, vitatható eredményű munka.

De hogy lehet az Északnyugati-Kárpátok legdélibb, a Duna-Tisza-medencére ereszkedő vonulatát Északi-középhegységnek nevezni? Az „Északi”-középhegység Trianon utáni kényszer név (8. ábra)!

8. ábra

Részlet „A Kárpát-Pannon-Térség természeti tájainak felosztása” c. térképből, [18] (kiemelés tőlem)

E helyett már a PÉCSI szerkesztette 1989-ben kiadott nemzeti atlaszunkban is Észak-Magyarországi-középhegység néven szerepel, ahogy Székely András 1968, 1970, 1975, 1987-es tanulmányaiban [20,21] is indokoltan és egyértelműen az Északnyugati-Kárpátok legdélibb, ún. „belső kárpáti” vulkáni övének tekintette! És ezt azóta sem földtanos, sem természetföldrajzos szakember nem cáfolta, nem is cáfolhatta meg! Ezen a néven található a „Magyarország kistájainak katasztere” első és második, javított kiadásában is [22; 23]!

Ezek után lehet-e meglepődni azon, hogy a Kossuth Rádió egyik 2024. januári híradásában az egyik „szakértő” azt mondta, hogy a Kárpátoktól D-re Debrecennek az egyik legfejlettebb központjává kell fejlődnie. Mert például az ún. „ÚJGENERÁCIÓS” tankönyvek [24] „Földrajz 8.” c. (2018) 27. oldal harmadik hasábjában a 12. föladat kérdése a következő: „Kísérd végig az atlasz domborzati térképén a Kárpátok gerincén futó víz-választót. Melyik fut kifelé, az Északi-tengerbe?” Az Északnyugati-Kárpátok „kifelé” futó valamennyi vízfolyását a Visztula gyűjti össze és az nem az Északi- hanem a Balti-tengerbe viszi! (A tankönyvnek négy szerzője, négy tananyag fejlesztője, öt szakértője és két szerkesztője van).

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

- [1] CSÁNKY, D., 1913: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I-V. köt.
- [2] GYÖRFFY, GY., 1987: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- [3] GYÖRFFY, GY., 1998: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I-IV. kötet*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- [4] HAJDU-MOHAROS, J., 2000: *Magyar Településtár*. Kárpát-Pannon Kiadó, 788 pp., Bp.
- [5] KISS, L., 1978: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Bp.
- [6] HUNFALVY, J., 1863: *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*. I. köt., 539 pp., Pest.
- [7] HUNFALVY, J., 1865: *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*. I-II., 1863, ill. 1865, Pest.
- [8] SZABÓ, J., 1980: *Hunfalvy János*, Akadémiai Kiadó, 196 pp., Bp.
- [9] HEVESI, A., 2001: A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról. *Földrajzi Értesítő*, **LII/3-4**, 253–267, Bp.
- [10] ID. LÓCZY, L., 1918: *Magyarország földtani szerkezete*. In: A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi-közművelődési és közigazgatási leírása, 5–43, (1 térképvázlat), A Magyar Földrajzi Társaság kiadása, Bp.
- [11] PRINCZ, GY., 1937: *Magyarország tájrajza*. In: Magyar földrajz, Magyar föld, magyar faj I. köt., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1–341, Bp.
- [12] KÁDÁR, L., 1941: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Országos Táj- és Népkutató Intézet, 24 pp., Bp.
- [13] BULLA, B., MENDÖL, T., 1947: *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, 611 pp. Bp., újra kiadva 1999, Lucidus Kiadó, 420 pp., Bp.
- [14] RADÓ, S. (főszerk.), 1967: *Magyarország nemzeti atlasza*. Kartográfiai Vállalat, 100 pp., Bp.
- [15] PÉCSI, M. (elnökszerk.), 1989: *Magyarország Nemzeti Atlasza*, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 86–87, Bp.
- [16] FEDINEC, CS., 2015: *A magyarszent koronához visszatért Kárpátalja*. Jaffa Kiadó, 240 pp., Budapest.
- [17] MÉSZÁROSNÉ, B.Á., 2020: *Földrajzi Atlasz középkorúaknak*. Mozaik Kiadó.
- [18] *Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet*, 2018 [főszerk.: KOC SIS K., a „X. Tájak” fejezeté (112–129 p.), CSORBA P., MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, Bp. 187 o.
- [19] PAPP-VÁRY, Á. (elnök szerk.), 2015: *Középkorú földrajzi atlasz*. Cartographia Tankönyvkiadó Kft., 144 pp., Bp.
- [20] SZÉKELY, A., 1968, 1975: *Európa koszorúja: a Kárpátok; Európa központi katlanja: a Kárpát-medencevidék*. In: Európa I. köt. (szerk.: MAROSI, S., SÁRFALVI, B.), Gondolat kiadó, 260–291, Bp.
- [21] SZÉKELY, A., 1987: Vulkanai hegységeink a legújabb kutatások tükrében. *Földrajzi Közlemények*, **35(CXI)/3-4**, 134–142.
- [22] MAROSI, S., SOMOGYI, S., 1990: *Magyarország kistájainak katasztere*, I-II. köt., 1. kiadás, Bp.
- [23] DÖVÉNYI, Z. (szerk.) 2010: *Magyarország kistájainak katasztere*. II. átdolgozott és bővített kiadás, 6. észak-magyarországi-középhegység, 655–856.
- [24] F. KUSZTOR, A., POKK, P., SZÖLLŐSY, L. MAKÁDI, M., 2018: *Földrajz tankönyv 8. - Újgenerációs tankönyv*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI).